

УДК 355.66-029:93/94:069.5

Павлова Олександра Ігорівна
старша наукова співробітниця
науково-просвітницького відділу,
Національний історико-архітектурний музей “Київська фортеця”
(Київ, Україна)
azarova2411@ukr.net

Oleksandra I. Pavlova
senior research fellow,
Scientific-Educational Department,
The National Historic and Architectural Museum “Kyiv Fortress”
(Kyiv, Ukraine)

**ВІЙСЬКОВА ФОРМА В ЕКСПОЗИЦІЇ КАПОНІРА № 2
НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО МУЗЕЮ “КИЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ”**

**MILITARY UNIFORM IN THE EXHIBITION OF THE CAPONIER NO 2 OF THE NATIONAL HISTORIC AND
ARCHITECTURAL MUSEUM “KYIV FORTRESS”**

Анотація

У статті описано військову форму, яка із 2006 р. експонується в капонірі № 2 НІАМ “Київська фортеця”: обладунки давньоруського воїна X–XIII ст., ламелярний захист XIII ст., обладунки арбалетника Великого князівства Литовського XIV–XV ст., одяг українського козака XVII ст., мундир Маріупольського гусарського полку, форма наполеонівської Франції XIX ст., форма кавалериста УНР, форма Г. Лущика, який у 1901–1905 рр. навчався в Київській військово-фельдшерській школі.

Ключові слова: Національний історико-архітектурний музей “Київська фортеця”, кольчуга, ламелярний захист, кіраса арбалетника Великого князівства Литовського, мундир Маріупольського гусарського полку, одяг українського козака XVII ст., форма наполеонівської Франції XIX ст., мундир військового фельдшера Г. Лущика.

Abstract

The article describes the military uniform in detail, which has been exhibited in Caponir No 2 of the National Historic and Architectural Museum “Kyiv Fortress” since 2006: the armour of an Old Ruthenian warrior of the 10th – 13th centuries, lamellar protection of the 13th century, armour of the crossbowman from the Grand Duchy of Lithuania of the 14th – 15th centuries, clothing of a Ukrainian Cossack of the 17th century, uniform of Mariupol Hussar Regiment, French uniform of the 19th century, uniform of a Ukrainian People’s Republic trooper, uniform of H. Lushchuk, a military paramedic who studied at the Kyiv Military Medical School in 1901–1905.

Key words: the National Historic and Architectural Museum “Kyiv Fortress”, chain mail, lamellary protection, crossbowman’s cuirass from the Grand Duchy of Lithuania, uniform of Mariupol Hussar regiment, clothing of Ukrainian Cossack of the 17th century, French uniform of the 19th century, uniform of military paramedic H. Lushchuk.

Метою статті є опис реконструйованої військової форми, представленої в експозиції “Історія вітчизняної фортифікації” в капонірі № 2 Госпітального укріплення НІАМ “Київська фортеця”: броні (кольчуги) давньоруського воїна, ламелярного захисту арбалетника Великого князівства Литовського, одягу українського козака XVII ст., мундира Маріупольського гусарського полку, форми наполеонівської Франції XIX ст., мундира кавалериста УНР.

Означену експозицію відкрили у травні 2004 р. в Косому капонірі, а з 2006 р. – у капонірі № 2. Над створенням реконструкцій різночасової військової форми та захисних обладунків працювало ТОВ “«Геральдична Палата» Олександра Руденко і компаньйони”. Ці реконструкції виготовили на замовлення НІАМ “Київська фортеця”, на території якої у травні 2004 р. був організований реконструкторський захід “Інтер бівуак”.

27.05–28.05 2017 р. в НІАМ “Київська фортеця” відбувся фестиваль “Kyiv Weekend Fest”: лицарські турніри, майстер-класи з історичного фехтування, показ костюмів та спорядження часів Київської Русі від Центру інтерактивної історії “Київград”, змагання зі стрільби із лука від клубу “Руно”, дитячий тир від “Lansselot” тощо.

В оглядовій екскурсії музеєм означеним обладункам та військовій формі приділяється велика увага, оскільки вони ілюструють різні етапи історії військової справи на українських землях протягом тривалого часу.

За часів Києво-Руської держави у воїнському обладунку велике значення мала кольчуга – бойовий одяг у вигляді сорочки із дрібних, щільно сплетених залізних кілець. Термін “кольчуга” виник пізніше, в Московській Русі¹, а у письмових джерелах Давньої Русі вона згадується як “броня”. Звичайна кольчуга на середній зріст людини складалася із бл. 18–20 тис. кілець. Технологія її виробництва передбачала виготовлення кілець і заклепок (штифтів) для їх з’єднання. Кільця

1 Медведєв А. Ф. К истории кольчуги в Древней Руси // Краткие сообщения Института истории и материальной культуры АН СССР. – Вып. XLIX. – Москва; Ленинград, 1953. – С. 26.

діаметром 10–11 мм виготовляли із дроту діаметром бл. 2 мм. Як декоративний елемент у кольчугу іноді вставляли кілька рядів мідних кілець. Вага її становила бл. 7 кг. У залі № 1 експозиції капоніру № 2 представлено фрагмент спресованої від часу кольчуги давньоруського дружинника XII ст. Її виявили 1983 р. в с. Білогородці² під Києвом, де раніше розташовувалося давньоруське місто Білгород, під час археологічних досліджень кафедри археології та музеєзнавства Київського державного університету ім. Тараса Шевченка під керівництвом Є. А. Ліньової. До музею цю знахідку передав доцент Київського національного університету ім. Т. Шевченка Ю. М. Малєєв.

У експозиції представлено дві реконструйовані кольчуги: IX–XI ст. (рис. 1, за А. Н. Кірпи́чником³) та XII ст. У першій реконструкції кільця залізни, у другій застосоване декорування кільцями з міді.

Під час оглядової екскурсії відвідувачі дізнаються про переваги кольчуги давньоруського дружинника: гнучкість, рухливість, невелика вага, зручність підгонки під фігуру та одягання, невелика товщина й надійний захист проти ковзальних ударів⁴.

У залі № 2 представлена реконструкція (за А. Ф. Медведєвим⁵) короткого ламелярного (від лат. *lamella* – пластинка, лусочка) обладунку вершника (рис. 2) вагою бл. 7 кг, виготовленого з металевих пластин, з'єднаних за допомогою шкіряних ремінців. Ламелярний обладунок поширився в Київській Русі завдяки кочівникам Великого степу. Його виготовляли зі шкіри, заліза, сталі або рогових пластин, з'єднаних шовковими, шкіряними або бавовняними шнурами за схемою “риб'яча луска”⁶. Одягнений на товсту стьобану куртку, ламелярний обладунок був надійним захистом від ударів меча, шаблі, сокири й булави.

В залі представлено реконструкцію (за Ю. Н. Боханом⁷) обладунку арбалетника Великого князівства Литовського XIV–XV ст. (рис. 3): кольчуга з одягнутою поверх неї кірасою (фр. *cirasse*), що важила бл. 8 кг⁸ (рис. 4).

В залі представлено реконструкцію однострою запорозького козака XVII ст. (рис. 5): довгий жупан, який застібався на гудзики, шаровари з поясом-кушаком, сорочка та шапка.

Наприкінці XVIII ст. з колишніх слобідських козацьких полків російський уряд створив гусарські полки, військова форма яких, за взірцем угорських гусар, складалася з ківера, ментика, доломана, штанів-чикчир та ботиків-чобіт із короткими халаями. В залі № 4 представлена реконструкція (за В. Глинкою⁹) форми Маріупольського гусарського полку (рис. 6): сині ментик та доломан із жовтими коміром і вилогами, білою хутряною облямівкою (в рядових гусарів – біле хутро, у офіцерів – сіре смушкове, в унтер-офіцерів – чорне), поясом-кушаком та синіми чикчирами. Ташка (сумочка) – синя з жовтим¹⁰.

У цьому самому залі представлено реконструкцію (за О. Соколовим)¹¹ форми ад'ютанта французької армії XIX ст. часів Наполеона (рис. 7). Наказ від 1801 р. упроваджував носіння військовими капелюха, який під час бою повертали упоперек голови (по-наполеонівськи), а під час руху у строю носили як пілотку. Капелюх прикрашали триколірною кокардою. Вузли (тасьма, що утримує капелюх вертикально) були чорні або кольорові. Носіння темно-синього камзолу з фалдами, манжетами й погонами упровадив Наполеон Бонапарт. Гудзики робили дерев'яні, обтягнені тканиною, або мідні – для елітних частин. Уніформу доповнювали бавовняні штани з короткими гетрами або комбіновані брюки-гетри¹².

В залі № 5 експонується доломан Григорія Івановича Лущика, в 1991 р. подарований музею його сином, О. Г. Лущиком (рис. 8). У 1901–1905 рр. Г. І. Лущик навчався в Київській військово-фельдшерській школі, після закінчення якої служив у 73-му Піхотному кримському полку, потім – у 19-й піхотній дивізії та у 30-му драгунському Інгерманландському полку. Після упровадження військової реформи 1907 р., яка повернула кавалерійським полкам їхні колишні назви та уніформу, 30-й драгунський Інгерманландський полк став 10-м гусарським Інгерманландським полком, формою якого був блакитний із золотом ментик¹³. Згодом Г. І. Лущика відрядили до Харківського військового госпітала, перевівши на службу в 344-й польовий госпіталь, а в 1916 р. його призначили помічником діловода санітарного відділу штабу IX-ї армії. В 1919 р. чоловік екстерном закінчив Київський медичний інститут. Серед його нагород – орден св. Станіслава 3-го ступеня, Георгіївські хрести 2–4 ступенів, Георгіївська медаль 4 ступеня, пам'ятні медалі на честь 200-річного ювілею перемоги під Полтавою та 100-річного ювілею Вітчизняної війни. Подальша доля Г. І. Лущика невідома.

2 *Непомнящих В. Ю.* Вивчення історії дослідження Білгорода Київського // Археологія і давня історія України. Збірник наукових праць. – Київ: ІА НАН України, 2010. – Вип. 1. – С. 147.

3 *Кирпи́чников А. Н.* Древнерусское оружие. – Вип. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII века / Академия наук СССР, Институт археологии. – Ленинград: Наука, 1971. – 92 с. (Археология. СССР, свод исторических источников. Е 1-36).

4 *Ascherl R.* The Technology of Chivalry in Pealty and Romance // The study of Chivalry: Resources and Approaches. – Kalamazoo: Western Michigan University, 1988. – P. 263–312.

5 *Медведев А. Ф.* Указ. соч.

6 *Макушников О. Л., Лупиненко Ю. М.* Ламиллярный доспех восточнославянского ратника начала XIII (по материалам раскопок в Гомеле) века // Гістарычна археалагічны зборнік. – № 18. – 2004 / [Электронный ресурс]: Swordmaster. – Режим доступа: <https://swordmaster.org/2009/12/11/ol-makushnikov-yum-lupinenko-lamellyarnyj-dospex.html> (дата обращения: 10.12.2019). – Название с экрана.

7 *Бохан Ю. Н.* Узбрасне войска ВКЛ другой паловы XIV – конца XVI ст. – Минск: Экоперспектива, 2002. – 336 с.

8 *Грacheв П. С.* Кираса // Военная энциклопедия. – Т. 4. – Москва: Военное издательство, 1999. – С. 47.

9 *Глинка В. М.* Русский военный костюм XVIII – начала XX века. – Ленинград: Художник РСФСР, 1988. – 240 с.

10 *Веремеев Ю.* Униформа русской кавалерии 1812 года. Гусары. – Ч. 3. Расцветки обмундирования по полкам / [Электронный ресурс]: Юрий Веремеев. Анатомия армии. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/forma/uni-gusar-3.shtml> (дата обращения: 19.09.2019). – Название с экрана.

11 *Соколов О. В.* Армия Наполеона. – Санкт-Петербург: Империя, 1999. – 592 с.

12 *Новый Солдат. – № 197.* Линейная пехота Наполеона / ред. Киселев В. И. – Артемовск: Артемовский военно-исторический клуб “Ветеран”, 2002. – С. 25.

13 *Левченко А.* Ингермаландские гусары в Чугуеве / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ilchakov.net.ua/prof/literatura/Lev4enko_3.pdf (дата обращения: 17.11.2019). – Название с экрана.

У залі № 5 експонується реконструкція мундиру кавалериста армії УНР (рис. 9): похідний мундир-френч із сукна захисного кольору з коміром і чотирма кишенями з контр-складками (дві – на грудях, дві бокові) та п'ятьма гудзиками захисного кольору. На рукавах кутом нашито суконні чохла (обшлагги) за родом зброї. На комірі – суконні петлиці кольору за родом зброї. Погони із сукна захисного кольору. Спідній кінець погона пришито, верхній застібається на гудзик захисного кольору. Штани-напівгалифе захисного кольору. На кашкеті з дашком – кокарда: на жовто-блакитному тлі – жовтий тризуб. На лівому рукаві нашита суконна відзнака – тризуб¹⁴, що є гербом УНР та символізує зв'язок модерної України з Київською Руссю¹⁵.

Підсумовуючи все викладене, слід зазначити, що реконструкції військової форми різних часів, представлені в експозиції капоніру № 2 НІАМ “Київська фортеця”, широко залучаються під час проведення оглядової екскурсії та розповіді про історію військової справи в Україні від давнини до XX ст. Оповідь про Київську Русь супроводжується демонстрацією кольчуги, про Велике князівство Литовське – ламелярного захисту, про козаків – одягу козака XVII ст., про гусарів як спадкоємців козаків – мундира Маріупольського гусарського полку XIX ст., про франко-російську війну 1812 р. (коли в 1810–1812 рр. збудували Звіринське укріплення Київської фортеці) – мундира ад'ютанта наполеонівської армії, про військового фельдшера Г. Луцника – його доломана, про армію УНР – мундира кавалериста 1918 р. з нарукавною відзнакою – тризубом, який нині є на формі різних родів військ Збройних сил України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бохан Ю. Н. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – конца XVI ст. – Минск: Экоперспектива, 2002. – 336 с.
2. Веремеев Ю. Униформа русской кавалерии 1812 года. Гусары. – Ч. 3. Расцветки обмундирования по полкам / [Электронный ресурс]: Ю. Веремеев. Анатомия армии. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/forma/uni-gusar-3.shtml> (дата обращения 19.09.2019). – Название с экрана.
3. Глинка В. М. Русский военный костюм XVIII – начала XX века. – Ленинград: Художник РСФСР, 1988. – 240 с.
4. Гречило А., Завітій Б. Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. – Київ: Родовід, 2018. – 400 с.
5. Грачев П. С. Кираса // Военная энциклопедия. – Т. 4. – Москва: Военное издательство, 1999. – С. 47.
6. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII века / Академия наук СССР, Институт археологии. – Ленинград: Наука, 1971. – 92 с. (Археология. СССР, свод исторических источников. Е 1-36).
7. Котляр М. Ф. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. – Київ: Наш час, 2010. – 280 с.
8. Левченко А. Ингерманландские гусары в Чугуеве / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ilchakov.net.ua/prof/literatura/Lev4enko_3.pdf (дата обращения: 12.09.2019). – Название с экрана.
9. Макушиников О. Л., Лупиненко Ю. М. Ламеллярный доспех восточнославянского ратника начала XIII в. (по материалам раскопок в Гомеле) // Гістарычна археалагічны зборнік. – № 18. – 2004 / [Электронный ресурс]: Swordmaster. – Режим доступа: (дата обращения: 10.12.2019). – Название с экрана.
10. Медведев А. Ф. К истории кольчуги в Древней Руси // Краткие сообщения Института истории и материальной культуры АН СССР. – Вып. XLIX. – Москва; Ленинград, 1953. – С. 26.
11. Непомнящих В. Ю. Вивчення історії дослідження Білгорода Київського // Археологія і давня історія України. Збірник наукових праць. – Вип. 1. – Київ: ІА НАН України, 2010. – С. 144–150.
12. Новый Солдат. – № 197. Линейная пехота Наполеона / ред. Киселев В. И. – Артемовск: Артемовский Военно-исторический клуб “Ветеран”, 2002. – 36 с.
13. Однострій Директорії УНР (виписки з наказів) / [Електронний ресурс]: Українське військо у XX–XXI ст. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/odnostrij_unr.htm (дата звернення: 13.09.2019). – Назва з екрана.
14. Соколов О. В. Армия Наполеона. – Санкт-Петербург: Империя, 1999. – 592 с.
15. Шаменков С. Без шаровар! Удивительные факты о казацкой моде 17 века / [Электронный ресурс]: WAS. – Режим доступа: <https://was.media/2018-02-20-kazatskaya-moda-17-veka/> (дата обращения 10.09.2019). – Название с экрана.
16. Ascherl R. The Technology of Chivalry in Peality and Romance // The study of Chivalry: Resources and Approaches. – Kalamazoo: Western Michigan University, 1988. – P. 263–312.

REFERENCES

1. Bokhan Yu. N. Uzbraenne voiska VKL drugoi palovy 14 – kontsa 16 st. – Minsk: Ekoperspektiva, 2002. – 336 s.
2. Veremeev Yu. Uniforma russkoi kavalerii 1812 goda. Gusary. – Ch. 3. Rastsvetki obmundirovania po polkam / [Elektronnyi resurs]: Yu. Veremeev. Anatomiya armii. – Rezhim dostupa: <http://army.armor.kiev.ua/forma/uni-gusar-3.shtml> (data obraschenia 19.09.2019). – Nazvanie s ekrana.
3. Glinka V. M. Russkiy voennyi kostium 18 – nachala 20 veka. – Leningrad: Khudozhnik RSFSR, 1988. – 240 s.
4. Hrechyllo A., Zavitiiy B. Nash herb. Ukrainski symvoly vid kniazhyh chasiv do siohodennia. – Kyiv: Rodovid, 2018. – 400 s.
5. Grachiov P. S. Kirasa // Voennaya entsiklopediya. – T. 4. – Moskva: Voennoe izdatelstvo, 1999. – S. 47.
6. Kyrpychnikov A. N. Drevnerusskoe oruzhie. – Vyp. 3. Dospekh, kompleks boevykh sredstv 9–13 veka / Akademiya nauk SSSR, Institut arkheologii. – Leningrad: Nauka, 1971. – 92 s. (Arkheologiya. SSSR, svod istoricheskikh istochnikov. E 1-36).

14 Однострій Директорії УНР (виписки з наказів) / [Електронний ресурс]: Українське військо у XX–XXI ст. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/odnostrij_unr.htm (дата звернення: 13.09.2019). – Назва з екрану.

15 Гречило А., Завітій Б. Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. – Київ: Родовід, 2018. – С. 186.

7. Kotliar M. F. Narysy voiennoho mystetstva Davnioi Rusi. – Kyiv: Nash chas, 2010. – 280 s.
8. Levchenko A. Ingermanlandskie gusary v Chugueve / [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: http://ilchakov.net.ua/prof/literatura/Levchenko_3.pdf (data obraschenia: 12.09.2019). – Nazvanie s ekrana.
9. Makushnikov O. L., Lupinenko Yu. M. Lamelliarnyi dospekh vostochnoslavianskogo ratnika nachala 13 v. (po materialam raskopok v Gomele) // Gistarychna arkhealagichny zbornik. – № 18. – 2004 / [Elektronnyi resurs]: Swordmaster. – Rezhim dostupa: (data obraschenia: 10.12.2019). – Nazvanie s ekrana.
10. Medvedev A. F. K istorii kolchugi v Drevnei Rusi // Kratkie soobschenia Instituta istorii i materialnoy kultury AN SSSR. – Vyp. 49. – Moskva; Leningrad, 1953. – S. 26.
11. Nepomniashchyy V. Yu. Vychennia istorii doslidzhennia Bilhoroda Kyivskoho // Arkheolohiya i davnia istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 1. – Kyiv: IA NAN Ukrainy, 2010. – S. 144–150.
12. Novyi Soldat. – № 197. Lineynaiia pekhota Napoleona / red. Kiselev V. I. – Artemovsk: Artemovskiy Voenno-istoricheskii klub “Veteran”, 2002. – 36 s.
13. Odnostriy Dyrektorii UNR (vypysky z nakaziv) / [Elektronnyi resurs]: Ukrainske viysko u 20–21 st. – Rezhym dostupu: http://viysko.milua.org/odnostrij_unr.htm (data zvernennia: 13.09.2019). – Nazva z ekrana.
14. Sokolov O. V. Armiya Napoleona. – Sankt-Peterburg: Imperiya, 1999. – 592 s.
15. Shamenkov S. Bez sharovar! Udivitelnye fakty o kazatskoy mode 17 veka / [Elektronnyi resurs]: WAS. – Rezhim dostupa: <https://was.media/2018-02-20-kazatskaya-moda-17-veka/> (data obraschenia 10.09.2019). – Nazvanie s ekrana.
16. Ascherl R. The Technology of Chivalry in Peality and Romance // The study of Chivalry: Resources and Approaches. – Kalamazoo: Western Michigan University, 1988. – P. 263–312.

Перелік ілюстрацій:

- Рис. 1.** Кольчуга IX–XI ст. (реконструкція); внизу – кольчуга XII ст., археологічна знахідка із с. Білогородки на Київщині.
- Рис. 2.** Ламелярний обладунок XII–XIII ст. (реконструкція).
- Рис. 3.** Обладунок арбалетника Великого князівства Литовського XIV–XV ст. (реконструкція).
- Рис. 4.** Обладунок арбалетника Великого князівства Литовського XIV–XV ст.: кіраса (реконструкція).
- Рис. 5.** Одяг козака XVII ст. (реконструкція).
- Рис. 6.** Мундир Маріупольського гусарського полку поч. XIX ст. (реконструкція).
- Рис. 7.** Мундир французького ад’ютанта кін. XVIII – поч. XIX ст. (реконструкція).
- Рис. 8.** Доломан військового фельдшера Г. Луцика поч. XX ст.
- Рис. 9.** Мундир кавалериста УНР 1918 р. (реконструкція).

Рис. 1, 2

Рис. 3, 5

Рис. 4

Рис. 6, 7

